

Engellenemez Bir Kadın İnkılabı ile Karşı Karşıyayız!

BİRSEN TALAY KEŞOĞLU

KADIN DERGİLERİ KADINLARIN TALEP VE MÜCADELELERİNİ YANSITTIĞI KADAR KARŞILARINA ÇIKAN ENGELLERİ DE GÖRMEMİZİ SAĞLAMAKTADIR. AYRICA DÖNEMİN SİYASİ, TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAPISINI; EDEBİYATINI VE TARİHYAZIMI ANLAYIŞINI; EĞİTİME, BİLİME BAKIŞINI VE HATTA DÖNEMİN GASTRONOMİ VE TIP BİLGİSİNİ DE OLDUĞU GİBİ YANSITIR. BU MAKALEDE, TÜM KOLEKSİYONU KÜTÜPHANEDE BULUNAN OSMANLICA KADIN DERGİLERİNİ DÖNEMLERE AYIRARAK GENEL BİR DEĞERLENDİRME İLE ELE ALACAĞIZ.

Türkiye'nin ilk ve tek kadın kütüphanesi ve arşivi olan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2020'de kuruluşunun 30. yılını kutluyor. Kuruluş amacı içinde yer alan Osmanlıca kadın dergilerinin Latin harflerine çevrilmesi projesini "Kadınların Belleği Dizisi-1" adıyla 8 kadın dergisini yeni harflerle yayımlayarak 2010 yılında gerçekleştirdi ve 2017'de başlayan "Kadınların Belleği Dizisi-2" projesi devam ediyor. Bugüne kadar toplam 15 adet kadın dergisinin transkripsiyonu

yapılarak Vakıf tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmaların önemi yeni kaynaklar, belgeler ürettiyor olmasındadır. Kadın dergileri kadınların talep ve mücadelelerini yansıttığı kadar karşılarına çıkan engelleri de görmemizi sağlamaktadır. Ayrıca dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısını; edebiyatını ve tarihyazımı anlayışını; eğitime, bilime bakışını ve hatta dönemin gastronomi ve tıp bilgisini de olduğu

Erkekler Dünyası, sayı 1

Hanımlar Alemi, sayı 1

Siyanet, sayı 1

gibi yansıtır. Bu makalede, tüm koleksiyonu kütüphanede bulunan Osmanlıca kadın dergilerini dönemlere ayırarak genel bir değerlendirme ile ele alacağız.

OSMANLI TARİHYAZICILIĞINDA KADINLAR

Osmanlı tarihyazıcılığı; iktidarı, geleneği ve siyasal sistemi meşrulaştırmak amacını taşımaktadır ve sarayın niyet ve hedefine uygun biçimde yazılması desteklenmiştir. Nasihatnameler, Gazavetnameler, Şehnameler, Selimnameler, Süleymannameler birer örnek olarak gösterilebilir. Osmanlı'da tarihçilik resmi bir memuriyet işidir. Bu anlayış çerçevesinde kadınlar ne zaman, ne kadar ve hangi amaçla tarih yazımında yer alabildiler? Kadınlar, özellikle saray kadınları, yönetimdeki "bozulma" ve "zayıflık" sırasında tarihe geçerler ve bu olumsuzlukların onların yersiz ve rekabete dayalı müdahalesi sonucu ortaya çıktığı ifade edilir. Tarih metinlerinde kadınlar sarayla ve iktidarla kurduğu ilişkiye göre değerlendirilir ve yer alır. Bunun dışında tarihçiler, kadınların varlıklarıyla pek fazla ilgilenmezler. Zaten tarih yazımında reaya, ne kadın ne de erkek olarak yer alır; sadece toplumsal bir sorun üzerine (isyan vs.) reayanın durumuna ait bilgilere rastlarız. Geleneksel tarih yazımı din (mukaddes tarih), askeri ve siyasal tarih ile sınırlandırılmıştır. Aydınlanma dönemi düşünürlerinin getirdiği eleştiriler tarzında bir eleştirel yaklaşım Osmanlı tarihçiliğinde pek fazla yer almaz. Metinler bazı dönemlerde değişiklik gösterse de ortak özellikleri aynıdır. 16. yüzyılda tabakat ve tezkireler yazılmaya başlar. Gelibolulu Mustafa Ali'nin eserlerinde toplumsal hayat da anlatılır ve kadınlardan "merhamet olunacaklar"³ ifadesiyle bahsedilir.⁴ 17. yüzyılda

İnci dergisi

vakanüvislik geleneği gündeme gelir ama bu anlayış 18. yüzyılda gelişir: artık vakanüvislerden beklenen devlet sırlarını gizli tutmalarıdır. Naima, vakanüvisler içinde ilklereindir ve en ünlü olanıdır. Naima'da saray kadınları görünürlük kazanır; eserlerinde Kösem Sultan ile Turhan Sultan arasındaki çekişmeler anlatılır.⁵ Vakanüvisler; saray kadınları dışında, toplumsal hayattaki değişimlere bağlı olarak halktan kadınların kamusal alandaki konumları, giysileri, ne yapmaları ve ne yapmamaları gerektiği üzerine hukuki metinleri de kaleme alırlar. Reayadan kadınlar ise vekayi-i garibe başlığı altında metinlerde yer alır. Cinayet, soygun veya dolandırıcılık gibi olaylara maruz kalan kadınların davalarından örnekler verilir. Bu metinler daha sonraki kuşaklara bırakılacak tarihi bir belge olarak düşünüldüğünden, eleştirel değil iktidarın meşruiyetini, gücünü sağlamak ve sürdürmek üzere hazırlanmaktadır. Faroqi'nin ifade ettiği şekliyle; örtülü eleştiri veya nasihatler, dönemine göre sınırlı olarak yapılabilmektedir.⁶

19. yüzyılda Osmanlı tarihyazıcılığında da değişimler yaşanır. Özellikle arkeoloji alanındaki teknolojik gelişmeler tarih yazımını değiştirecek ve geliştirecek çok sayıda malzemeye ulaşabilmeyi sağlar.⁷ Modern tarih yazıcılığı yaklaşımı çerçevesinde İlk Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ gibi dönemlendirmeler yapılmaya başlar. Gazetelerin günlük yaşamda yerini almasıyla vakanüvisler önemini yavaş yavaş kaybeder. Örneğin; Cevdet Paşa tarihçiliğinin, geleneğin çok dışına çıkmasa da, bir değişimin başladığına dair işaret olduğu söylenebilir. Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı eser (Tarih-i Cevdet) aslında bir ders kitabıdır; kullandığı kaynaklar yeni bir yaklaşımı göstermekte-

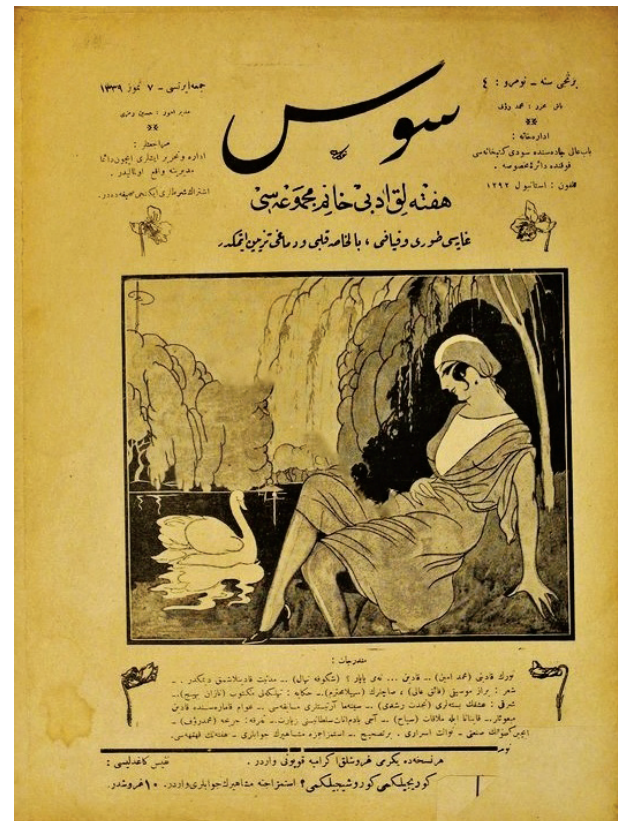
Süs dergisi, sayı 44

dir ve eleştirel yaklaşımdan da bahsetmek mümkündür.⁸ Kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye, kaleme aldığı eserlerle Osmanlı entelektüelleri içinde birçok açıdan farklı bir yere oturacaktır. Ancak yine de bu dönemde saray kadınları dışında, devletin tam olarak denetim altına alamadığı "fahişeler ve randevu evinde çalışan" kadınlar yansır tarihi metinlere. 19. yüzyılda bir başka gelişme daha yaşanır. Kadınlar için dergiler yayımlanmaya başlar. İlk dergi *Terakki-i Muhadderat* 15 Haziran 1285'de (1869) *Terakki* gazetesinin eki olarak pazar günleri yayımlanır ve 20 Ağustos 1870 (1286) tarihinde 48. sayı ile yayın hayatını sonlandırır. Kadınların varlığının ve toplumsal hayata katkısının (aile ve çocukların yetiştirilmesi burada öne çıkar) düşünölmeye başlaması, Tanzimat ile başlayan bir değişime işaret eder. Tarihyazımında da değişim olduğunu vurguladığımız gibi kadınların toplum ve buna doğrudan bağlı olarak aile içindeki yeri önem arz etmeye başlar. Tanzimat'ın genel olarak eşitsizlikten eşit haklara doğru bir geçişe işaret ettiği söylenebilirse de,⁹ kadınlar için özel maddeler içermediği bilinir ancak zaman içerisinde hem hukuk hem de eğitim alanında kadınlar için bazı olumlu gelişmelerin yaşandığı bilinmektedir. *Muhadderat* gazetesi de tüm bu gelişmelerden sonra yayın hayatına başlamıştır. İlk sayısında yer alan ifade oldukça dikkat çekicidir: "Ne erkekler kadına hizmetkâr ve ne de kadınlar erkeklerle cariye olmak için yaratılmıştır. El, ayak göz ve akıl vesaire bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değîl miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalmamıza intah olmuştur? Bunu hiçbir aklîselim kabul etmez."¹⁰ *Muhadderat* ile basında kadınlar ilk kez görünür

olur. Bu dergide ağırlıkla edebiyat alanında yazılar yer almaktadır ancak dini kurallara dayalı ve görücü usûlü evlilikler eleştirilir, nikâhın artık "umur-u medeniye" ile ilgisi olduğundan bahsedilerek özellikle Fransa referans alınarak Batılı örnekler verilir. İsminde "terakki" kavramının olması, felsefî ve siyasi bir değişimi gösterir. 1886'da yayımlanan *Şukûfezar* ise yayıncılık tarihinde bir ilktir: tüm yönetim ve yazı kadrosu kadınlardan oluşmuştur. Terakki, artık toplumsal olarak kabul görmüş ve gerekliliği tartışılmaz bir anlama sahiptir; kadınların terakkisinin eğitim yoluyla sağlanabileceği anlayışını bu dergide net olarak görürüz ancak kadın meselesinin oldukça muhafazakâr yaklaşım ve dini referanslarla ele aldığını da not etmek gerekir. Eğitimli kadınların hedef kitlesini oluşturduğu belli olan derginin ilk sayısında, "Mukaddime" başlıklı yazıda, çalışmak ve üretmek söz konusu olduğunda kadınla erkeği eşit gören Arife Hanım,¹¹ diğer başka hiçbir alanda bu değerlendirmeyi yapmamaktadır. *Muhadderat*'ı 1875'de *Vakit* yahut *Mürebbi-i Muhadderat* ve *Ayine*, 1880'de *Aile*, 1882'de *İnsaniyet* izler. Bu dergilerin künyesinde; "muhadderat ve etfale, aileye, hanımlara, ev işlerine müteallik, menafî-i mülk-i devlete hizmet" içindir ifadeleri yer alır.

II. MEŞRUTİYET SONRASI "YENİ ADAMI" YETİŞTİRECEK "YENİ KADIN"

II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hareketinin varlığını hissettirdiğini ve etkisini artırdığını dergilere bakınca açıkça görüyoruz. Ekonominin, siyasal ve toplumsal yapının değişimi başlamıştır. 1908'de ilk çıkan dergiler *Demet*,¹² *Kadın Selanik*, *Mahasin*, *Kadın İstanbul*, *Musavver Kadın*'dır.¹³

Süs dergisi, sayı 4

Yeni İnci, sayı 3

1908 sonrası kadın dergilerinin künyesinde “siyasi, ilmi, içtimai, sınai, fenni, felsefi, fikrî, edebi olduğu ve kadınlığın tealisi, menafî ya da kadınlığın hukukunu savunmak için çıkar” ifadeleri yer alır. Meşrutiyet öncesi kadın dergilerinde böyle ifadelere rastlamak mümkün değildir. 1909-1911 arasında bir duraklama söz konusu olur; 1911 sonrası ise daha uzun ömürlü, milliyetçilik vurgusu ağır basan, belli bir ideolojisi olan dergileri görürüz. Özellikle 1914-1919 arası kadın dergilerinde öne çıkan ve hararetli tartışmaların yapıldığı ana başlıklar; “terakki (ilerleme), milli tüketim ve üretim, Alafranga moda; israf etmeyen, vatanperver, eğitilmiş, yabancı dil ve müzik aleti çalmayı bilen kadınlar; ev ekonomisini idare edebilen ve buna bağlı olarak hesap işlerinden anlayan, sağlıklı nesiller yetiştirmek için fenni beslenmeyi bilen ve evinin ihtiyaçlarını ihmal etmeden meslek sahibi olan ‘bu milletin’ kadınları” olarak sıralanır. İffet, namus ve sadakat meselesi ise neredeyse her dönemde tüm kadın dergilerinde en baş köşede yer alır. *Türk Kadını* (1918) dergisinde yer alan bir hikâyede sadakat ile ilgili ifade çarpıcıdır: “Sadakat saç gibidir. Erkeğe değil kadına lazımdır.”¹⁴ Özellikle 1911’den itibaren aralıksız devam eden savaş, erkekleri evlerinden uzağa taşır ve artık kadınlar onların denetiminden uzaktır; üstelik de kamusal alana çıkmışlardır ve kadınların bu denetimsiz halleri endişeye sebep olur.

İlk sayısı 1918 yılında yayımlanan *Türk Kadını* dergisi, adında ilk kez Türk ifadesi kullanılan kadın dergisidir. Kadınların sosyal yaşamındaki değişikliğe işaret eden Ethem Nejad; “Biz seri ve hattı gayri muayyen bir inkılabı içtimainin ortasındayız.” demektedir.¹⁵ Nezihe Rikkat ise “Müthiş bir inkılabın geldiğini görüyorum.” cümlesiyle “kadın inkılabı”na

Yeni İnci, sayı 11

Yeni İnci, sayı 7

ilişkin endişelerini dile getirir.¹⁶ Necmeddin Sadık da; “Bizde Feminizm” başlıklı yazısında bir “kadınlık cereyanı”ndan bahsediyor ve bu hareketin etkili olduğunu da söylüyor ancak o da endişelerini ekleyerek; “Yalnız bu cereyana istikamet vermek, onu bir

seyl suretinde etrafı harap edici bir kuvvet olmaktan kurtararak intizam dairesinde tabii seyrini takip etmesine gayret etmek lazımdır.”¹⁷ değerlendirmesini yapıyor. Modernleşme yanlısı entelektüel erkekler de bu inkılaptan endişe duyup; gelişen, “müthiş, durdurulamaz” kadın hareketine istikamet vermeye çalışıyorlar. *Bilgi Yurdu Işığ*ı dergisinin tüm sayılarının başında yer alan ifade kadınlara biçilen rolün başka bir boyutuna işaret ediyor. “Erkek çalışmamakla yalnız kendisini; kadın ise kendisini, çocuklarını ve bütün bir milleti düçar-ı sefâlet eder.”¹⁸ Çalışmak fiili bu dönemde başka bir anlam daha kazanıyor. Taylorizmin etkisini, ev işlerinin ve ev ziyaretlerinin saati saatine uygulanması ve tekrarlanması şart olduğu önerisinde görüyoruz.¹⁹

Firuze, sayı 1. “Baloda şayan-ı nazar bazı çehreler”

Özellikle Türk milliyetçiliğinin baskın olduğu kadın dergileri *Türk Kadını*, *Bilgi Yurdu Işığ*ı ve *Sıyânet* başlıklı yayınlardır. Hem *Türk Kadını* hem de *Bilgi Yurdu Işığ*ı’nda Türk kadınına en iyi modeli oluşturmanın Amerikan ya da Alman kadını olduğu; Fransız veya Levanten kadının ise zinhar örnek olmaması gerektiği sık sık vurgulanmaktadır.²⁰ Birçok kadın dergisinde tefrika biçiminde yer alan mektuplar ise kadınlara nasihat etmek, yol göstermek için dergi yazarları tarafından kaleme alınır.²¹ Okurun, başkasına ait bir gizi öğrendiğini düşünmesi daha etkili olur ve mesaj, hedefe daha kolay ulaşır. Kadınlardan kadınlara yazılan cevap niteliğindeki mektuplar aslında kadınların yaşadığı sorunlara, yazara ve derginin politikasına uygun çözümleri içerir.

Bu dergilerde kadınların “ideal” beden ölçüleri de belirlenir ve ideal Türk kadınının bedeni “balık eti

semizliğinde olmalı” ve “karında, göğüste fazla yağ çirkinliktir” ifadelerine yer verilir. *Muhadderat* dergisinde ise “kaşının, gözünün kara ve ellerinin kollalarının tombalak ve belinin ince ve vücudunun billur gibi beyaz ve berrak” olması durumunda bir kadının güzel kabul edilebileceği yazmaktadır.²² Bedenin sembolik anlamı tam da bu noktada ortaya çıkar ve kişi bedeni üzerinden kategorileştirilir. Güzel, çirkin; sağlıklı, hasta gibi değerlendirmeler beden üzerinden yapılır. *Sıyânet* dergisi, milli ekonomi anlayışının tam olarak yansıdığı bir dergidir. Terzihaneler açarak, Müslüman-Türk kadınlarının yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Beyoğlu’ndaki “yabancı”²³ terzilere gidilmemesi için kadınlar uyarılır ve geniş bir kampanya başlatılır. Bu dönemdeki kadın dergilerinin genellikle bir kadın örgütünün yayın organı olduğunu da eklemek lazım. *Kadınlar Dünyası* (1913-21) ise diğer kadın dergilerden çok farklı bir zemine oturur çünkü dergi sadece bir kadın derneğinin yayın organı değildir, bu dergi dönemin kadın politikasını üretmiş ve yönlendirmiştir.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ KADIN DERGİLERİ

Harf devrimine kadar Osmanlıca olarak yayımlanmaya devam eden kadın dergilerinin sayısı çok değildir. *Ev Hocası* (1923) tek sayı olarak çıkar ve amacının kadınlara “yol göstermek” olduğunu, “seyyar bir ev hocası” gibi evlere gireceğini söyler. Şekerin insan sağlığındaki önemi anlatılır ve Anadolu’da büyük şeker tesisleri kurulması gerektiği vurgulanır, veremden korunma yolları aktarılır. *Yeni İnci* (1922-23), *Süs* (1923), *Firuze* (1924), *Asar-ı Nisvan* (1925-26), *Çalikuşu* (1926); erken Cumhuriyet Dönemi’nin diğer Osmanlıca kadın dergileridir. *Çalikuşu*, Trabzon’da yayımlanan bir dergidir ve sayfalarında İstiklal Savaşı’na yer verilirken Mustafa Kemal’e yapılan suikast girişimi de lanetlenir. *Asar-ı Nisvan*’ın künyesinde ise “Milli Aile Mecmuası” ifadesi bulunur ve ilk sayının kapağında Mustafa Kemal ile Latife Hanım’ın fotoğrafı yer alır. 1925 yılında yayımlanan *Kadın Yolu-Türk Kadın Yolu* dergisinin ilk sayısının kapağında yine Latife Hanım ile Mustafa Kemal’in fotoğrafı bulunur.

Türk Kadın Yolu dergisinin 30. sayısında “Kadına Hürmet” başlıklı yazıda “Şunu bilelim ki esir kadın, mahkum kadın ancak Şark medeniyetinde, İslam medeniyetinde bulunabilir. Biz bugün kendimizi Şarklı ve İslam değil, Garplı ve Türk olarak görüyoruz.” ifadesi yer alır.²⁴ Toplumda kadınların geri kalmış olmasının sebepleri genellikle gelenek, görenek; tembellik, eğitimsizlik ve Şarklılık olarak ortaya koyulsa da, *Asar-ı Nisvan*’ın birinci sayısında kadınlara kimsenin kızmaya hakkının olmadığı, “evvela kadınların asırlardan beri ve binlerce seneler imtidadınca²⁵ erkeklerin zulümlerine maruz bulunduklarını der-hatır etmek ve ona göre söz söylemek icap eder” denilerek kadınların geri kalmasındaki asıl sebebin erkeklerin zulmü olduğu dile getirilmiştir. *Firuze*’nin ilk sayısında Cumhuriyet Dönemi balolarından biri anlatılır ve henüz kılık-kıyafet devrimi yapılmadığı için balodaki Müslüman kadınların saçlarını ince tüllerle kapattı-

Firuze, sayı 1

ğından bahsedilir. Büyükada Yat Kulüp'te gerçekleşen balo, dergi sayfalarına şu satırlarla yansır:

Yeni alışmaya başladığımız "balo" hayatında güzide içtimâlar tertip ederek asil zevkler vermeye muvaffak olan Hilal-i Ahmer'in bu balosu da nispet kabul etmeyecek derecede zarif oldu. Yat kulübün geniş salonları, süslü koridorları bir bahar bahçesi kadar muattar (güzel kokulu) ve rengârenkti. Göz kamaştırıcı dekolte ipeklilerin içinde fildişi ve sedeften bir heykel gibi kıvranan ilâhi vücutlar baloya baş döndürücü bir inkişaf veriyordu Kadın tuvaletlerinde en ziyade açık renkler hâkimdi. Ecnebler, itina ile süslenmiş başları ile nazar-ı dikkati celbe uğraşırken, Türk kadınları, incecik tülleri içinde ipek saçlarını hapse mahkûm etmişlerdi.²⁶

Yine Firuze'de Müfide Ferit ile yapılan mülakat²⁷ ilgi çekicidir. Ferit; Türk kadınlarında büyük bir değişim görmediğini belirttiikten sonra kendisinin Türkçü olduğunu ve ilerde kurulacak Türk Federasyonu için Türkiye'nin hazırlanması gerektiğini ifade ediyor.²⁸

Sonuç olarak, Cumhuriyet sonrası kadın dergilerinde yine yemek tarifi, ev temizliği, moda, çocuk bakımı, hikayeler, sağlıkla ilgili bilgiler, yarışmalar, şiirler yer alır ancak dil bir miktar sadeleşmiştir, ağdalı ifadelerle pek rastlanmaz fakat Türklük vurgusu belirginleşmiştir. Bu dönemin kadın dergileri Milli Mücadele'ye ve Cumhuriyet'e olan desteklerini açıkça gösterirler. 1928'e kadar yayımlanan kadın dergilerinde II. Meşrutiyet Dönemi dergilerindeki dini referanslara artık pek rastlanmamaktadır fakat ataerkil yapı bir yandan eleştirilirken bir yanda da devamını sağlayacak nasihatlerle karşılaşılır. Modernleşme zor ve tartışmalı bir süreçtir. Aynı derginin aynı sayısında kadınların ne yapması ya da yapmaması konusunda birbirine zıt iki düşünce ardı ardına yer alır hatta aynı yazar bir önceki yazısında daha önce savunduğunun aksini savunabilir. Kadınların en azından hukuki olarak eşitliğini, özgürlüğünü ve bağımsızlığını getirecek olan "müthiş inkılap" erkekleri olduğu kadar kadınların da bir bölümünü endişeye sevk eder. En büyük endişe bu engellenemez "kadın cereyanına", "istenen" istikameti verememektir: "Kızlarımız fen, kimya, matematik öğrettik ama bunu yaparken bize nasıl kadınlar lazım diye düşünmedik." Ek olarak, üniversiteye gitmek, üniversitede erkekler gibi fen alanında da eğitim almak; çalışma hayatına atılmak; kimseye muhtaç olmadan kendi geçimini sağlamak, kamusal alanda taciz edilmeden dolaşmakla ilgili²⁹ verilen mücadeleyi kadın dergilerinin sayfalarında bulmak mümkündür.

BİRSEN TALAY KEŞOĞLU - BEYKOZ ÜNİVERSİTESİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1- Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)/Yeni Harflerle, 2- Hanımlara Mahsus Gazete-Seçki (1895-1908)/Yeni Harflerle, 3- Kadınlar Dünyası 1-50./51-100. Sayılar (1913-1921)/Yeni Harflerle, 4- Yeni Harflerle Kadın:II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi (1908-1909), 5- Türk Kadını (1918-1919)/Yeni Harflerle, 6- Genç Kadın (1919 Ocak-Mayıs)/Yeni Harflerle, 7- Aile (1880) ve Hanım (1921)/Yeni Harflerle, KEKBMV tarafından 2010 yılında basılmıştır.
- 2- Yeni Harflerle Bilgi Yurdu Işığı (1917-1918)/Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri: Talepler, Engeller, Mücadele - Cilt I, 2- Yeni Harflerle İnsaniyet (1882-1883); Kadınlık Hayatı (1913); Erkekler Dünyası (1914); Ev Hocası (1923); Firuze (1924)/Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri: Talepler, Engeller, Mücadele - Cilt II; 3- Yeni Harflerle Hanımlar Alemi (1917-1918)/Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri: Talepler, Engeller, Mücadele - Cilt III, LIBRA yayıncılık tarafından 2019 yılında basılmıştır. Siyanet adlı dergi Libra yayıncılıkta baskı aşamasındadır.
- 3- Sadece kadınlar değil, köleler, cariyeler, öksüz ve yetimler bu başlık altında yer alır.
- 4- Mehmet Şeker, Gelibolulu Mustafa Âli ve Mevâ'idü'n Nefais Fi-Kava'idü'l-Mecalis, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), s. 61-62 ve 115.
- 5- Naima Mustafa Efendi, Tarih-i Naima Ravzatü'l Hüseyin Fi Hülasati Ahbari'l-Hafıkayn, Yay. Haz. Mehmet Mustafa, cilt 3, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), s. 1325.
- 6- Suraiya Faroqi, Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 210-238

- 7- Hakan Karateke, "On dokuzuncu Yüzyıl Tarih Yazımında Yeni Dönemlendirme Modelleri", Osmanlı Sarayında Tarih Yazımı, Yay. Haz. H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), s. 155-185.
- 8- Christoph K. Neumann, "Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası", Osmanlıdan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar; 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24 - 29 Mayıs 1993, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998): 64 - 71, Christoph K. Neumann, "Tanzimat Bağlamında Ahmet Cevdet Paşa'nın Siyasi Düşünceleri", s. 84.
- 9- Mehmet Özkan Alkan, "Tanzimat'tan Sonra Kadın'ın Hukuksal Statüsü ve Devletin Sürecine Müdahalesi Üzerine", Toplum ve Bilim, S.50, (Yaz, 1990), s. 86.
- 10- Terakki-i Muhadderat, 15 Rebiyyü'lâhîr 1286, s. 2.
- 11- Arife Hanım, Maarif Nazırı Münif Paşa'nın kızıdır.
- 12- Siyasi içerikli yazılar ilk kez Demet'de yer alır.
- 13- Alem-i Nisvan 1906-1909 yılları arasında yayımlanmıştır.
- 14- Aziz Hüdaî, "Şühbe", Türk Kadını (1918 - 1919) Yeni Harflerle, Yay. Haz. Birsen Talay Keşoğlu, Mustafa Keşoğlu, (İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2010), s. 23.
- 15- Ethem Nejat, "Ummacı Yekünün Düşmanları", Türk Kadını (1918 - 1919) Yeni Harflerle, sayı 7, s. 166-168.
- 16- Nezihe Rikkat, "Erkekleşme", Türk Kadını (1918-1919) Yeni Harflerle, sayı 13, s. 316-318.
- 17- Necmeddin Sadık, "Bizde Feminizm", Türk Kadını (1918-1919) Yeni Harflerle, s. 4.
- 18- Yeni Harflerle Bilgi Yurdu Işığı (1917-1918) Osmanlı

- ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri, Engeller, Talepler, Mücadele, Yay. Haz. Birsen Talay Keşoğlu ve Mustafa Keşoğlu, Cilt 1, (İstanbul: Libra Yayıncılık), 2019, s.34.
- 19- Macid Şevket, "Ev Kadını", Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri, Engeller, Talepler, Mücadele, Yeni Harflerle Bilgi Yurdu Işığı (1917-1918), Yay. Haz. Birsen Talay Keşoğlu ve Mustafa Keşoğlu, Cilt 1, (İstanbul: Libra Yayıncılık), 2019, sene 1, sayı 5, s. 150-152.
- 20- Edhem Nejad "Evsiz Barksız Hanımlar", Türk Kadını Yeni Harflerle, sayı 5, s. 117-120; "Amerikada Aile Hayatı", Yeni Harflerle Bilgi Yurdu Işığı, sene 1, sayı 1, s. 59-62; "Alman Hayatı İrfanı", sayı 10, s. 322-324.
- 21- Türk Kadın Yolu dergisinde bu mektuplar serisi "Abla Mektupları" ismini alır.
- 22- Ahmed Edip, "Fenni Sahifeler ve Çirkinlik", Türk Kadını, Yeni Harflerle, sayı 2, s. 34-36; Terakki-i Muhadderat, 26 Rebiyyü'llevvel 1287, s. 1.
- 23- Gayrimüslimler, levantenler, ecnebler. Bu ifade bazen "gavur" olarak kullanılmaktadır dergide.
- 24- Nâbi, "Kadına Hürmet", Türk Kadını Yolu, sayı 30, s. 395.
- 25- İmtidâd: uzama, uzun sürme.
- 26- Yeni Harflerle İnsaniyet, Kadınlık Hayatı, Erkekler Dünyası, Ev Hocası, Firuze, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri, Engeller, Talepler, Mücadele, Cilt 2, Yay. Haz. Birsen Talay Keşoğlu, (İstanbul: Libra Yayıncılık), 2019, s. 40.
- 27- A.g.e., Cilt II, Firuze, s. 69-71.
- 28- A.g.e., Cilt II, Firuze, s. 69-71.
- 29- Fatma Saide "Kadınların Çektiği" Siyanet, sayı 6.